

Μελέτη

Ο αυστραλός ιστορικός Πίτερ Χάρισον

ΤΟΥ ΜΑΝΩΛΗ ΠΑΤΗΝΙΩΤΗ

Ενα από τα πιο βαθιά εδραιωμένα στερεότυπα της δυτικής νεωτερικότητας είναι η αντίθεση μεταξύ επιστήμης και θρησκείας. Σε αυτό το στερεοτυπικό αφήγημα, η επιστήμη αντιπροσωπεύει την ελεύθερη σκέψη και την αμερόληπτη *μελέτη* του φυσικού κόσμου, ενώ η θρησκεία τη δογματική σκέψη και την προκατειλημμένη *ερμηνεία* του κόσμου. Η επιστήμη είναι προσανατολισμένη στην εμπειρία, τη δημιουργία και την πρόοδο· η θρησκεία στη μεταφυσική, τη στασιμότητα και τη συντήρηση. Κι αυτό δεν συμβαίνει μόνο σήμερα. Πάντοτε η θρησκεία αποτελούσε εμπόδιο για τον ελεύθερο φυσικό στοχασμό και οι άνθρωποι της προόδου έπρεπε να βρίσκουν πλάγιους τρόπους για να προωθήσουν τις ιδέες τους.

Η συγκρότηση των συστημάτων

Η αλήθεια είναι ότι τέτοιες δηλώσεις αποτελούν σοβαρή διαστρέβλωση της ιστορικής πραγματικότητας, αλλά δεν είναι αυτό το θέμα μας εδώ. Το θέμα είναι ότι η ίδια η ιδέα της αντίθεσης μεταξύ επιστήμης και θρησκείας είναι μια κατασκευή του τέλους του 19ου αιώνα. Όταν η επιστήμη συγκροτείται ως κοινωνική ταυτότητα και αρχίζει να απορροφά το κοινωνικό κύρος που μέχρι τότε απολάμβανε η θρησκεία (κι αυτό δεν γίνεται πριν από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα), εμφανίζονται τα πρώ-

Η «κατασκευή» των θρησκειών

Οι θρησκείες κατασκευάστηκαν κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του Χριστιανισμού και των εσωτερικών δογματικών του αντιπαραθέσεων. Ο σκοπός ήταν διπλός. Αφενός, έπρεπε να μπορούν να συγκριθούν μαζί του, άρα έπρεπε να αποτελέσουν *και αυτές* συγκροτημένα δογματικά συστήματα. Αφετέρου, έπρεπε να μπορεί να αποδειχθεί ότι η «αλήθεια» τους ήταν κατώτερη ή έστω λιγότερο πλήρης από εκείνη του Χριστιανισμού. Έτσι, η κατασκευή των θρησκειών συνοδεύτηκε από την αναγωγή των διαφόρων συστημάτων πίστης σε *συστήματα προτάσεων*, τα οποία μπορούσαν να κριθούν ως προς την εσωτερική συνέπεια και την αλήθεια τους. Με άλλα λόγια, οι θρησκείες μπορούσαν πλέον να τεθούν στη δοκιμασία του λόγου. Αλλά αυτό είχε μια απροσδόκητη συνέπεια: Οι θρησκείες ως προτασιακά συστήματα τίθενται στο ίδιο επίπεδο με το άλλο εμβληματικό προτασιακό σύστημα της νεωτερικότητας, την επιστήμη. Το θέμα εδώ δεν είναι πόσο γόνιμη μπορεί να αποδειχθεί μια σύγκριση μεταξύ τους, αλλά ότι θρησκεία και επιστήμη διεκδικούν την ίδια επικράτεια - την επικράτεια της γνώσης - και μάλιστα με όρους αμοιβαίου αποκλεισμού.

Επιστήμη, θρησκεία και Λόγος

Ο αυστραλός ιστορικός **Πίτερ Χάρισον** ανατρέπει τα στερεότυπα για τη συγκρότηση και την αντίθεση των δύο συστημάτων ερμηνείας του κόσμου

τα αφηγήματα που έχουν στόχο αφενός να εξάρουν την διανοητική ανωτερότητα της επιστήμης έναντι της θρησκείας και αφετέρου να προβάλλουν τη μεταξύ τους αντίθεση στο σύνολο της Ιστορίας των Επιστημών. Γι' αυτή την κοινωνική κατασκευή μιλάει ο Πίτερ Χάρισον στο βιβλίο του *Οι επικράτειες της επιστήμης και της θρησκείας* (εκδ. Ροπή). Ο αυστραλός ιστορικός έχει αφιερώσει μεγάλο μέρος της έρευνάς του στην αναθεώρηση των αντιλήψεων περί επιστήμης και θρησκείας, εστιάζοντας την προσοχή του στην ιστορικότητα των δύο εννοιών, καθώς και στην πορεία συνδιαμόρφωσής τους. Ο ισχυρισμός που προβάλλει ο Χάρισον στο βιβλίο είναι ότι όχι μόνο η ιδέα περί προαιώνιας αντίθεσης μεταξύ επιστήμης και θρησκείας αλλά και οι ίδιες οι πρωταγωνίστριες αυτής της αντίθεσης είναι κατασκευές του όψιμου 19ου αιώνα. Είναι η εποχή που οι επιστήμες (στον πληθυντι-

κό) γίνονται Επιστήμη (στον ενικό) και η θρησκεία (ο Χριστιανισμός) συναντά τις υποδεέστερες όμοιές της - τις «θρησκείες» του κόσμου. Για την αναγνώστρια και τον αναγνώστη που έχουν εκτεθεί στη νέα Ιστοριογραφία της Επιστήμης, το ότι η επιστήμη, ως ομοιογενής και αυτόνομη διανοητική δραστηριότητα, διαμορφώθηκε πριν από ενάμιση αιώνα μπορεί να μην αποτελεί έκπληξη. Είναι δυνατόν να ισχύει το ίδιο και για τη θρησκεία, όμως; Οι θρησκείες υπήρχαν από την αυγή της ανθρωπότητας. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Ογκίστ Κοντ, το πρώτο στάδιο διανοητικής ανάπτυξης της ανθρωπότητας ήταν το θεολογικό, στη διάρκεια του οποίου το ανθρώπινο πνεύμα αντιλαμβάνονταν τον φυσικό κόσμο ως αποτέλεσμα της δράσης υπερφυσικών όντων. Μπορεί, αλλά οι θρησκείες ως συμπαγή δογματικά συστήματα, που προβάλλουν αξιώσεις αλήθειας, είναι προϊόντα της νεωτερικότητας.

Ο Χάρισον μας εκπλήσσει: «Αυτές που, συχνά πλέον, αναφέρονται ως “ανατολικές θρησκείες” [...] εμφανίστηκαν τον 19ο αιώνα και η γέννησή τους καταγράφηκε με ένα νέο εύρος ονομασιών. Η πρώτη καταγεγραμμένη χρήση του “βουδισμού” έγινε το 1801, του “ινδουισμού” το 1829, του “ταοϊσμού” το 1838 και του “κομφουκιανισμού” το 1862. [...] Η προϋπόθεση για την εμφάνιση των πολλών “θρησκειών” ήταν ότι κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο προέκυψε ένας κοινός τρόπος εννοιολόγησης της θρησκείας, δηλαδή μιας θρησκείας που είχε συγκεκριμένες πεποιθήσεις και πρακτικές».

Κύρος και αντιθέσεις

Η μεταμόρφωση της θρησκείας είχε μια εξαιρετικά σημαντική συνέπεια για τη φυσιογνωμία της επιστήμης. Όπως σημειώνει ο Harrison, η πρώιμη χριστιανική θρησκευτικότητα παρείχε το μοντέλο ενός συστήματος πίστης, το οποίο διεκδικούσε οικουμενική και διαπολιτισμική αξία. Η νέα αντίληψη για τη θρησκεία έβαλε τον Χριστιανισμό στο παιχνίδι των αντικρουόμενων ισχυρισμών αλήθειας με τις άλλες θρησκείες, οι οποίες είχαν συγκροτηθεί κατά το πρότυπό του. Όπως ήταν φυσικό, η σύγκριση επικύρωσε την οικουμενική ισχύ των χριστιανικών αληθειών. Τώρα, όμως, είχε δημιουργηθεί ένας επιστημικός χώρος, τον οποίο η θρησκεία μοιραζόταν με την επιστήμη. Ο ανταγωνισμός μεταξύ θρησκείας και επιστήμης κατά τον 19ο αιώνα σηματοδότησε τη μεταφορά πολιτισμικού και γνωσιολογικού κύρους από την πρώτη στη δεύτερη. Αυτή η μεταφορά συνέβαλε στην απορρόφηση από τη νεοσύστατη επιστήμη και των αξιώσεων οικουμενικότητας που μέχρι τότε αποτελούσαν αποκλειστικό προνόμιο του Χριστιανισμού: «Ένας από τους λόγους που η επιστήμη μας διατυπώνει καθολικούς ισχυρισμούς [...] είναι επειδή δανείζεται

PETER HARRISON
Οι επικράτειες της επιστήμης και της θρησκείας
Μετάφραση Δημήτρης Πετάκος.
Εκδόσεις Ροπή, 2023, σελ. 392, τιμή 19,08 ευρώ

από “τη χριστιανική θρησκεία” την ιδέα ότι μπορεί να έχει οικουμενική ισχύ». Συνεπώς, «αν η άνοδος της πολιτισμικής εξουσίας της επιστήμης στη σύγχρονη περίοδο συνέβαλε στην υποστασιοποίηση της θρησκείας, το είδος της εξουσίας που απέκτησε η επιστήμη ήταν δάνειο από την επιβλητική πολιτισμική εξουσία που κάποτε ανήκε στη θρησκεία». Όπως συμβαίνει πάντα, όταν τολμάμε να κινηθούμε πέρα από τα εδραιωμένα στερεότυπα, ανακαλύπτουμε έναν κόσμο διαφορετικό, πλούσιο σε νοήματα, ιδέες και πραγματοποιημένες ή μη ιστορικές δυνατότητες. Ο Πίτερ Χάρισον μας προσφέρει μια γοητευτική ιστορική επισκόπηση, η οποία μας επιτρέπει να δούμε τη νεωτερικότητα υπό νέο φως και να αναστοχαστούμε κριτικά τις πολιτικές ισχύος που εδραιώνονται στο αυτοεπιβεβαιωτικό θετικιστικό αφήγημα της σύγχρονης επιστήμης. Η εξαιρετική μετάφραση του Δημήτρη Πετάκου συνοδεύεται από ένα κατατοπιστικό προοίμιο του ίδιου που εισάγει δεξιοτεχνικά τον αναγνώστη στις προκλήσεις της σύγχρονης Ιστορίας της Επιστήμης.

Ο κ. Μανώλης Πατηνιώτης είναι καθηγητής Ιστορίας της Επιστήμης στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του ΕΚΠΑ.